

Др Росанда В. Бајовић

ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈСКОГ ФАКТА И ПРОЗНОГ АРТЕФАКТА: ДЕТАЉ У РУКОПИСНОЈ ГРАЂИ ПОЗНОГ СРЕДЊЕГ ВИЈЕКА У АРХИВИМА ПРИМОРСКИХ ГРАДОВА*

У рукописној грађи позног средњег вијека у архивима јужно-словенских приморских градова има детаља који помажу у утврђивању историјских чињеница. Посебно, у том погледу, истражујемо функцију детаља у рукописима о историјским личностима четрнаестог и петнаестог вијека: Косачама, Лазаревићима, Балшићима... Поједини детаљи у поменутој рукописној грађи дјелују као литерарни знакови, а неке од њих антиципирају књижевна умјетничка дјела. Додатно се осврћемо на рукописну грађу из Државног архива у Дубровнику. Подаци из рукописа мимо архива приморских градова, као и рукописа насталих прије и након средњег вијека узети су у обзир једино у оквиру поређења или допуне.

Кључне ријечи: детаљ, архивска рукописна грађа приморских градова, позни средњи вијек, историјски факт, прозни артефакт.

1. „ЈЕСЕН СРЕДЊЕГА ВЕКА“. Не само у писању, у изражавању уопште средњовјековни човјек је склон појединостима. Он се изражава природније него човјек новог времена, или, како то каже Сабато: „Карактеристика новог друштва је квантитет. Феудални свет био је квалитативан: време се није мерило, него се живело у мери вечности и било је природно време пастира, буђења и одмора, глади, јела, љубави и подизања деце, пулс вечности. Било је то квалитативно време које одговара друштву које не познаје новац“ (према Вулићевић 2002). „Крупне и грубе генерализације више одговарају имперсоналним друштвима“ (Ускоковић 2015: 515).¹ У завршном поглављу књиге

* Овај рад се ослања на резултате истраживања историјског контекста у необјављеној докторској дисертацији на тему *Јелена Балшић у средњовјековој, усменој и савременој књижевности*, одбрањеној 23. новембра 2019. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

¹ У античкој Атини, граду у коме су се људи познавали, неистине „нису могле бити коришћене са оном лакоћом са којом се могу користити у савременим државама и друштвима

О њравном живојџу средњовјековних њриморских ѡрадова Невенке Богојевић–Глушчевић, које обухвата необјављену архивску грађу из Которског и Дубровачког архива, у III нотарској књизи архива у Котору епитропи тестаментa Станиславе, жене Марина Абрае, написаног 11. јануара 1399. године, обавезују се да „у корист цркве св. Михаила дају сваке године канту уља и два гроша за мису“ (према Вогојевић–Глушчевић 2002: 134). То није ситница него детаљ.¹

Званична комуникација Млетачке Републике и јужнословенских и арбанашких обласних господара показује да има детаља који дјелују као литерарни знакови. Инсистирајући на симболичкој зависности свога поданика, Млечани су са Скендербегом Кастриотом у мировном уговору из 1448. године углавили „да му годишње исплаћују ’1.400 дуката и да му поклоне раскошну пурпурну одјећу“ (Божич 1970б: 219), а он њима сваке године да преда „два ловачка пса и два бијела сокола“ (Божич 1970б: 219). Ови детаљи, који чине минијатуру у тексту, дјелују готово поетски. А поготово два ловачка пса и два бијела сокола. „Књижевност је умјетност детаља“ (Сувајцић 2010). Историјски роман *Косѡагин Балѡић* Милана Шуфлаја, који је у сагласју са његовом пет година касније објављеном историографском студијом *Срби и Арбанаси, (Њихова симбиоза у средњем вијеку)*, подражава приказани однос млетачких званичника према својим поданицима. У овом роману, у уговору Димитрија Јонине и млетачког скадарског капетана, потписаном 5. маја године 1403. стоји да ће Јонина до опозива добијати „сваке године 300 прерпера и сукно за два плашта и два капута“ (1920: 195). А Који Закарији, господару арбанашке области Шати Млечани у знак захвалности за прихватање вазалства шаљу „12 лаката сукна и потпун оклоп“ (ŠUFFLAY 1920: 195).²

На једној страни, дјелује као артефакт историјски факт из описа турске трговине људима у *Тракијѡу о Турѡима* Јерга из Нирнберга, тополивца херцега Стјепана Косаче у коме су приказани догађаји у Босни и Србији од 1456. до 1480. године: „Често доводе толико људи да роба продају за један шешир“ (према Константиновић 1989: 62). Дјелује као да није фикција, на другој страни, то што се у роману *Месечева роса* Теодоре Таре каже да је шејх Бедредин Мухамед из Симавне рођен „када се најлепша робиња могла купити за пар војничких чизама“ (2007: 303). Као да се налази у умјетничком тексту фигурира историјски податак из рукописа у Архиву у Венецији који,

у којима су и истакнути представници друштва већини људи познати само преко медија и слике коју они стварају“ (РЕТКОВИЋ 2007: 77).

¹ За разлику од ситнице, детаљ је појединост која има способност да замијени цјелину.

² Није на истом фону то што у роману Горана Петровића *Ојсага цркве Свѡјој Сѡаса* стари дужд за себе скромно тражи „само некакав перјани плашт и неважну милост – ослобађање од заклетви будућој управи Латинске царевине“ (2011: 210). У Петровићевом роману дужд Енрико Дондоло од вође крсташа претходно испред зидова Константинопоља преузима „четвртину и још половину од друге четвртине Империје“ (2011: 210), што му је обећано за учешће у рату.

позвавши се на Ћира Трухелку, наводи Ђуро Тошић: „Пиетро Дефорте и Абрахам Радић као посланици босанске краљице Катарине дошли су миланском херцегу Галеазу Сфорзи ’са четири коња и са пет су послати и једног су изгубили“ (1997: 95). У том погледу је знаковит и податак да је барка краљице Катарине гњила код самостана у Шибенику током двије године након њеног избјеглиштва у Рим (Тошић 1978: 94).

2. МОЋ КОНТЕКСТА: ДЕТАЉ КАО КЉУЧ ЗА УТВРЂИВАЊЕ ИСТОРИЈСКИХ ЧИЊЕНИЦА. Датум једне одлуке Вијећа града Трогира отклања недоумице у вези са тим којој се од три жене босанског (хумског) војводе Сандаља Хранића Косаче Дубровчани обраћају писмом, упућеним у Будву 20. марта 1398. године (видјети Стојановић 1929: 256). Они тим писмом позивају Сандаљево жену Јелену – а све три његове жене су именом Јелена – да се због угрожене безбједности у Будви склони у њихов град.

Иван Луцић је, преписујући записнике са засиједања Вијећа града Трогира, преписао и „одлуку од 28. 4. 1405, којом се ’поради вјенчања Сандаљева’ овоме дарива 100 златних дуката“ (Анчић 1987: 46). Датум доношења ове одлуке показује да жена Сандаља Хранића којој се Дубровчани обраћају писмом упућеним 20. марта 1389. године није, како се то често наводи у историографској литератури, Катарина Јелена Вукчић Хрватинић – кћерка далматинског бана Вука Вукчића Хрватинића а братанична босанског бана па сплитског војводе Хрвоја Вукчића Хрватинића. Датум 28. април 1405. године показује да 20. марта 1389. године, кад су Дубровчани упутили писмо у Будву, Катарина Јелена није била удата. Поред преписа записника из Трогира, Младен Анчић наводи напомену Лудвига фон Талоција из године 1914. о папском поништавању уговора о браку Катарине Јелене Вукчић Хрватинић и Карла Курјаковића, кнеза Крбавске Жупе. Овај брачни уговор потписан је 22. јуна 1401. године – кад је Катарина Јелена била дјевојчица – а поништен је након сазнања папе о њиховом сродству у четвртном кољену (1987: 42).³

Иларион Руварац саопштава: „Код Миклошића има на стр. 251. листина од 17. фебруара 1403. у којој се каже за Јелену, кћер кнеза Лазара да се је госпоја Сандалева; но то не може бити, јер је те године први муж Јеленин Ђурђе зетски још у животу био а исто тако била је јошт жива прва жена Сандалева, Катарина, кћер бана Вука Вукчића и банице Анке“ (1934б: 33). Тврдња да је још била жива прва жена Катарина може се прихвати једино у значењу претходна жена. А први муж Јелене Балшић упокојио се у првој половини априла 1403. године (Божић 1970^а: 85). Како наводи Јосип Јелчић, лијечни

³ Пејо Ћошковић не помиње папино поништавање наведеног брачног уговора, већ каже: „Иако још, малодобна, Катарина је недуго након очеве смрти била обећана кнезу Карлу Курјаковићу, с којим је била у четвртном сродничком кољену, па је затражена дозвола од папе Бонифација IX, који је булом од 22. VI 1401. одобрио њихову брачну везу. У промијењеним политичким приликама Катарина се у прољеће 1405. удала се за војводу Сандаља Хранића Косачу, који ју је 1411. отпустио и тиме се тешко замјерио Хрватинићима“ (2002).

га је дубровачки државни лекар, након што је улцињски архиђакон, 21. марта исте године, отпутовао у Дубровник и замолио за одобрење за његов долазак у Улцињ (2010: 263–264).⁴ Миодраг Ал. Пурковић, позвавши се на Николу Јоргу, наводи да је Велико вијеће Дубровника 27. марта 1403. године одлучило да „лекар који одлази у Улцињ болесном Ђурђу Страцимировићу може да остане десет дана“ (1996: 74).

Као што смо видјели, Катарина Јелена 1403. године није могла бити жена Сандаља Хранића. Она поготово то није могла бити 1400. године – како то, према наводу Младена Анчића, Марко Перојевић тврди да јесте и притом саопштава да је она Хранићева прва жена (1987: 42). Поготово 1398. године она није могла бити удата за овога босанског војводу. На реликвијару који је поклонила самостану Свете Марије у Задру, она је оставила запис на латинском језику, који у преводу гласи: „Сјети се / господине / рабе твоје Катарине, / жене узможног мужа Сандаља, / великог војводе босанскога...“ (према Диздар 1971: 191). На основу тога што се она у овом запису представља као жена војводе Сандаља, јасно је да се исти запис може датирати између 1405. и 1411. године – што ће рећи између женидбе Сандаља Хранића Косаче Катарином Јеленом Вучић Хрватинић и његове женидбе Јеленом Балшић.

Најчешће се тврди да су 20. марта 1398. године Дубровчани писмо упутили Јелени Балшић, жени зетског кнеза Ђурађа Страцимировића Балшића а кћерки кнеза Лазара Хребелановића, којом се Сандаљ Хранић Косача оженио седам година након смрти њеног првог мужа. Брак Сандаља Хранића и Јелене Балшић склопљен је у Дубровнику године 1411. То што су јула 1411. године и Сандаљ Хранић и његова жена Катарина Јелена затражили да у Дубровнику подигну „одређена уложена средства“ (2010, 337) Јосип Јелчић тумачи као наговјештај развода њиховог брака, указујући на дубровачки документ *Reformationes*, fol. 142 (24. јула), уз напомену да у том документу „није јасно што значи *'centi capitali che avevano supporto ai monti di Ragusa'*“ (2010: 337). Записник са засиједања Вијећа града Трогира, одржаног 28. априла 1405. године, показује да Катарина Јелена 1403. године не само да није била жена Сандаља Хранића него открива и то да она није ни његова прва жена. Иако је Јелена Балшић тек трећа жена Сандаља Хранића, и сам Анчић у свом пет година раније објављеном раду каже „да је друга Сандаљева жена, Јелена, била сестра деспота Стефана Лазаревића“ (1982: 258). Значи да Младен Анчић са разлогом захваљује Дубравку Ловреновићу за пружање податка о свадбеном дару Вијећа града Трогира војводи Сандаљу, сачуваног у Луцићевом препису одлуке о томе из записника истога вијећа (1987: 46).⁵

⁴ Радослав Ротковић даје до знања да је Јелчић „у науци познат као Ђелчић, јер је писао на италијанском језику и потписивао се као *Giuseppe Gelcich*, иако је било лако установити да је Вицко Јелчић, аутор драме о убиству књаза Данила у Котору 1860 – његов отац“ (2012: 196).

⁵ Луцићев препис записника из Трогира чува се у Загребу, „*Arhiv JAZU*, sig. XX – 12/ sv. 29, fol. 14, 28.IV. 1405“ (Анчић 1987: 46).

Са баницом Анком Хрватинић, мајком своје жене Катарине Јелене Сандаљ Хранић је 4. марта године 1410. у Новом (данас Херцег Нови) сачинио уговор у коме се заклиње да ће баницу Анку прихватити као да га је родила, односно: „И, чеса Бог не допусти, ако би се згодила смрт Катарини – да не имам довести у кућу своју ине жене за кућаницу на мисто госпоје Катарине, за живота банице Анке, хотинијем или знанијем мојим“ (према Диздар 1971: 203–204). Да се неће више женити, у наведеној изјави Сандаљ Хранић се заклео „у Господа Бога, и у пречисту му матер, и у четири јеванђелиста, и у дванаест апостола, и у седамдесет изабраних, и у све божије угоднике од вијека“ (према Диздар 1971: 204). Међутим, крајем наредне године, и поред живе Катарине Јелене (а и њене мајке Анке) Сандаљ Хранић се оженио Јеленом Балшић, удовицом зетског кнеза Ђурађа Страцимировића Балшића. „Није познато да ли се Сандаљ због ње раставио од прве жене. Али, чињеница је да се одмах по одласку Катарине оженио Јеленом“ (СПРЕМИЋ 2004: 87). Јосип Јелчић са границе ироније саопштава да је по налогу Сандаља Хранића лађа његову дотадашњу жену Јелену Катарину одвезла из Дубровника према Задру, „а друга, љепше декорисана, испловила је ка Будви, да му доведе нову жену. А да је то била Јелена, удовица Ђурђа II Страцимировића и мајка Балше III, види се из дубровачке грађе о томе срећном догађају“ (2010: 337). Све у свему, „има нешто недокучиво у односима војводе и Балшића удовице“ (СПРЕМИЋ 2004: 87).

Већина аутора, било да су историчари или не, превиђа да је прва од три жене Сандаља Хранића Косаче није она која је неколико година боравила у Будви а којој се Дубровчани обраћају 20. марта 1398. године. Преписка Сандаља Хранића са Дубровчанима показује да је он координирао активношћу у вези са њеним збрињавањем у Дубровнику. У вези са тим, и њему су Дубровчани упутили писмо 20. марта 1389. године (видјети Стојановић 1929: 255). Још је Јелчићева књига *La Zaddae la dinastia dei Balsidi* (Spalato, 1899) назначила да у Будви 1398. године није била Јелена Балшић. Позвавши се на Радонићево позивање на дубровачки документ (*Reformationes*, fol. 89), Јелчић каже: „Након што је окупирао Будву, Сандаљ Хранић је одмах мислио на радости породичног живота, па је у јуну 1396. извео пред олтар Елену Вука Вукчића“ (ЈЕЛЧИЋ 2010: 234). И додаје: „Јер су 3. јуна Дубровчани одредили да наоружана галера доведе младу“ (ЈЕЛЧИЋ 2010: 234), уз напомену: „Елена није била прва жена Сандаља Хранића“ (ЈЕЛЧИЋ 2010: 234). Али његова грешка је у томе што је, на Радоничевом трагу, пожурио са закључком да је Јелена Катарина била у Будви 1398. године.⁶

⁶ Иван Божић је свјестан тога да Катарина Јелена није прва жена Сандаља Хранића, али и он тврди да је он „одмах по вјенчању послао своју младу жену Катарину Јелену, кћер Вука Вукчића Хрватинића, у Будву и она је тамо остала до априла 1398. год., када су је Дубровчани пребацили бродом у свој град. Тада се тамо није више осјећала у безбједности“ (Божић 1970а: 66). Михаило Ласкарис се позива на Јована Радонича кад наводи да је Јелена Катарина прва жена војводе Сандаља и да се она „исто тако најпре звала Јеленом па онда

Веома мало се зна о Јелени, првој од три жене Сандаља Хранића Косаче. Писмо које су јој Дубровчани послали 11. новембра 1397. године показује да је она са простора Српског царства (видјети Стојановић 1929: 254). Иван Божић претоставља да је она сестра Радича Црнојевића, као и то да је умрла док је била млада. А Младен Анчић, који претпоставља да је она његова кћерка, напомиње: „Јелени се само увјетно може дати презиме Црнојевић, будући да је немогуће утврдити природу њена сродства са Радичем Црнојевићем“ (1987: 46), и појашњава:

„Интереси Босанаца, па тако и војводе Сандаља, и Радича Црнојевића одавно су се поклапали, налазећи заједнички именованитељ у непријатељству спрам Балшића. /О приликама у Зети тог доба и о односима са Босном види Историја Црне Горе II/2, 34–43 и 49–70/, па је тако могуће да је раније био договорен брак босанског војводе и кћерке господара Будве, те да је до реализирања дошло тек након Радичеве смрти“ (1987: 44).

Пада у око то да је исте године била упитна безбједност првој жени Сандаља Хранића у Будви и жени Ђурађа Страцимировића у Доњој Зети. Архивска грађа Дубровника показује да се Сандаљ Хранић Косача марта 1398. године са Дубровчанима договара о збрињавању своје жене Јелене, али показује и да се Ђурађ Страцимировић Балшић такође договара са Дубровчанима о збрињавању своје жене Јелене – јануара исте године, кад се очекивао напад Турака на Зету. Разлика је у распону од неколико мјесеци и у томе што је жена Сандаља Хранића превезена у Дубровник, а жена Ђурађа Страцимировића је остала у Зети – зато што су се Турци које је у нападу на Босну предводио Исхак, син скопског санџакбега Пашајита „преко очекивања“ (Јиречек 1952: 335) убрзано повукли због зиме. Зато је потпуни промашај сљедећи закључак Божићара Шекуларца: „Дакле, Јелена је боравила у Будви, док је Ђурађ био заузет ратовима на другој страни, очигледно спремајући одступницу у случају потребе. Уз то, сарађивала је са Сандаљем, још за живота мужа Ђурађа II, што се види из писма Дубровчана, који истог дана [20. марта 1398. године] обавјештавају Сандаља шта су предузели за Јелену“ (2011: 195).

Важно је обратити пажњу на сљедећу тврдњу: „Конечно, у складу са декретом Сената од 26. априла 1398. наоружани бригантин превезао је из Будве у Дубровник несрећну Елену, о којој у томе граду нема више никаква трага, као да је мртва“ (Јелсић 2010: 242). Међутим, Дубровчани се Сандаљевој жени Јелени која није ни Катарина Јелена Хрватинић ни Јелена Балшић обраћају и 6. августа 1399. године, и то молбом да на Љутој обустави неза-

Катарином“ (1997: 120–121). Прије ће бити да се она прво звала Катарина – зато што име Јелена носи њена сестра која је удата за Сандаљевог брата Вука Хранића Косачу, иако ту Јелену, по свој прилици, није родила Катарина мајка Анка. „Двоструко име, које је иначе Радонич изводио из чињенице да се становита Јелена 1421. појавила у Венецији са захтјевом на дио заједничке имовине који су тамо имале баница Анка и њена кћерка, објашњавао је велики српски повјесничар промјеном у вјерској оријентацији њеног стрица [Хрвоја Хрватинића] почетком XV стољећа“ (Анчић 1987: 42).

конито наплаћивање царине одлазећим у Котор и Дубровник, на шта им се жале Власи никшићки (видјети Стојановић 1929: 256–257). Ово обраћање Дубровчана свједочи да је прва жена Сандаља Хранића и након 1398. године имала овлашћења свога мужа у управљању дијелом територије којом је он владао, односно Будвом и жупом Драчевицом са градовима Рисан и Нови (Ћирковић 1964: 271–272).

Јелчић жури у закључивању и кад каже да су се Сандаљ Хранић и Јелена Балшић „виђали у Дубровнику, али онда кад је Сандаљ тек био ожењен а Ђурђе II жив“ (2010: 337). Истина, овај аутор допуњава претходни исказ: „Али да је међу њима било некаквих других контаката, о томе би нешто било забиљежено у дубровачкој грађи, јер би им биле потребне лађе за пријевоз“ (2010: 337). Познато је да је након Косачине окупације Будве било планирано да Јелена Балшић, новембра 1397. година, у име свога мужа Ђурађа Страцимировића преговара у Дубровнику са босанским војводом. Али, тај захтјев није прихваћен: „Сенат је одбио да пошаље по њу бригантин“ (Божић 1970^a: 66). На безуспјешан покушај де се у Дубровнику организују преговори између Јелене Балшић и Сандаља Хранића указује и Миодраг Ал. Пурковић, позвавши се на Николу Јоргу и његово позивање на дубровачки документ /Ref. XXX, f. 134/ који свједочи да „Влада у Дубровнику није хтела да изиђе Јеленином захтеву у сусрет и одлучено је (27. новембра) да јој се поводом тога пошаље извињење“ (Пурковић 1996: 74). Дубровчани нијесу жељели да званично учествују у мирењу Сандаља Хранића Косаче и Ђурађа Страцимировића Балшића, што показује и то што су јануара 1398. године са Сандаљем Хранићем, који је тада боравио у манастиру Ратац, посредовали преко приватног лица.

У покушају мирења босанског војводе Сандаља и зетског кнеза Ђурађа, узалуд је босанска краљица Јелена, удова краља Дабише 1396. године „слала свога посредника у Зету“ (Божић 1970^a: 66). Дубровчани су тек 1398. године дали „мандат свом човеку Марину Гундулићу, да посредује у миру између њих“ (Ђоровић 1940: 356). Није познато како је овај сукоб окончан, али је јасно да је читавање тврдња Јосипа Јелчића да су се кнез Ђурађ и војвода Сандаљ измирили преко Јелене Балшић: „Мало прије тога дубровачкога посланства у Ратачки манастир, Сандаљ је у Дубровнику (27. новембра 1397) имао разговор с Ђурђевој женом Јеленом, али разлог томе састанку остаће можда заувјек непознат“ (Јелчић 2010: 242). Преводачки коментар Радослава Ротковића уз наведену Јелчићеву конструкцију гласи: „Неколико година касније Јелена ће се удати за тога истог Сандаља Хранића. Дакле, Јеленин утицај на Сандаља могао је да буде један, а не једини разлог Сандаљевог напуштања Будве“ (Ротковић, уз Јелчић 2010: 243). Ово Ротковићево испредање је без покрића у историјским изворима, као што је то и добар дио Јелчићевог наратива о Јелени Балшић.⁷ Јелчић је недовољно информисан,

⁷ Јелена Балшић се за Сандаља Хранића удала четрнаест година након његовог напуштања Будве. Он је Будву напустио у јануру 1398, а брак су склопили крајем децембра 1411.

да не кажемо и тенденциозан, кад казује: „Ако привлачност те жене [Јелене Балшић], која је била обдарена и плодношћу и бистрином, није успјела да измири Сандаља и Ђурђа II, онда то није успјела ни дубровачка мисија у Богородици Ратачкој“ (2010: 243), односно: „Али ако Балша III није могао да се супротстави претензијама свога такмаца [Сандаља Хранића Косаче], у томе је успјела његова мајка, која је нашла начина да наговори Сандаља да оћера своју жену а да вјенча њу“ (2004: 336). Међутим, зато што логика стварности не обавезује логику књижевности, Милану Шуфлају се не може приговорити за то што свезнајући наратор у његовом роману *Косћодин Балшић* у вези са Радичем Жилићем, логофетом на двору Балшића каже: „Баш је особито папрено приповиједао како наслућује, да кнегиња Лена с босанским војводом Сандаљем набија рокове свом супругу Јурју Страцимировићу [...]“ (ŠUFFLAY 1920: 165).

Није било сусрета Јелене Балшић и Сандаља Хранића ни током њеног путовања у Венецију године 1409, на мировне преговоре између Зете и Млетачке Републике – током рата који је водила као савладар своје сину Балши Ђурађевићу Балшићу. Јелена Балшић се том приликом два мјесеца непредвидиво задржала у Дубровнику (TAĐIĆ 1939: 66). „А кад се зауставила у Дубровнику, они су је савјетовали да не иде (27. маја) за Венецију док се Јадран не очисти од гусарских лађа, које су већ неколико дана ометале пловидбу“ (JELČIĆ 2010: 318–319). Током свог боравка у Дубровнику, Јелена Балшић се састала са емисарем Сандаља Хранића и командантом млетачке флоте на Јадрану:

„Сусрет Јелене, Сандаљева емисара и команданта млетачке флоте у Јадрану као да је био случајан, а није био ни очекиван ни пожељан и представљао је опасан догађај за Дубровник, који је морао мислити на своје границе и на чињеницу да би попустљивост према једнима могла наљутити оне друге. Сумњива је била и чињеница да Балша III наставља пут за Венецију на млетачкој лађи, коју је, привидно, закупио на свој трошак, на основу одобрења млетачког Сената“ (JELČIĆ 2010: 319–320).

Јорјо Тадић наводи да су Дубровчани 1408. године очекивали да ће Балша III путовати за Венецију и током тога путовања посјетити Дубровник. „Међутим је он одустао од путовања, па је тек слиједеће године пошао у Венецију“ (1939: 66).⁸

године. Ово истовремено значи да Милан Кашанин чини двоструку грешку кад каже да су Дубровчани упутили писмо „(20. марта 1398) кћери кнегиње Милице и кнеза Лазара Јелени, преудатој за војводу Сандаља“ (1975: 301) – нити је то писмо упућено њој нити је она тада била преудата.

⁸ И Јосип Јелчић тврди да је путовање Балше III Балшића у Венецију привремено одложено, односно да је Јелена Балшић у Венецију допутовала дубровачком бијелим галеотом (детал!), док је Балше III учествовао једино у завршници мировних преговора. Кроз историографске радове се махом преноси да Балша III није учествовао у мировним преговорима у Венецији и тиме наглашава заштитничка улога његове мајке. Премда ни Јорјо Тадић и

Преписка Сандаља Хранића Косаче са Дубровчанима у вези са премјештањем његове прве жене из Будве у Дубровник године 1398. доводи се у везу са његовим повлачењем из Зете – након што је обавијештен да Исхак, син скопског санџакбега Пашајита планира напад Турака на Босну. „У пролеће 1396. год. он [Сандаљ Хранић Косача] се био заплео у рат с Балшићима, не знамо да ли као савезник Радича Црнојевића или по својој иницијативи“ (Ђоровић 1940: 363). Како наводи Јосип Јелчић, Сандаља Хранића су о Исхаковом плану да нападне Босну обавијестили поклицари из Дубровника јануара 1398, док је боравио у католичком манастиру Ратац од Бара (2010: 242, 243).⁹ Додајмо да су Дубровчани, годинама касније, понудили Сандаљу Хранићу да у њиховом граду збрине и своју тећу жену Јелену: „У јесен 1415 завладао је у Босни, а специјално Хуму, нови страх од Турака. 29. новембра понудила је Република војводи Сандаљу, да упуту у Дубровник своју жену“ (Ђоровић 1940: 418). „Ако она хоће“ (према Стојановић 1929: 544–545) – додато је у том обраћању Дубровчана.

Као што смо истакли, дубровачки документ (*Reformationes*, fol. 89) на који се позива Јован Радонич није довољан за одговор на питање којој се жени Сандаља Хранића Косаче Дубровчани обраћају 20. марта 1398. године – зато што је то питање једначина са више непознатих. Она се рјешава тек укључивањем у игру датума одлуке о свадбеном дару града Трогира Сандаљу Хранићу Косачи. Одлука Вијећа града Трогира од 28. априла 1405. године о наведеном дару овога града омогућава да се на основу упоредбе датума Косачиних женидби закључи да његова жена Јелена којој се Дубровчани обраћају 20. марта 1398. године није ни Катарина Јелена ни Јелена Балшић. Улогу сличну датуму наведене трогирске одлуке има и датум потписивања једног уговора на Светој Гори, помоћу кога се утврђено да Драгана, кћерка кнегиње Милице и кнеза Лазара није удата за бугарског цара Јована Стра-

Јосип Јелчић не поричу ту њену жртву, самим тим што наводе да је из Венеције позив за мировне преговоре упућен Балши III и да је његова мајка Јелена преговарала са млетачким дуждем током три мјесеца прије његовог доласка у Венецију.

⁹ У историографским радовима се претпоставља да је у пролеће 1398. године намјеравао да нападне Будву зетски кнез Ђурађ Страцимировић Балшић, који је 25. маја године 1396. у настојању да му одузме овај град убио Радича Црнојевића, свога противника из Горње Зете (Ђоровић 1940: 364). Сандаљ Хранић Косача, који је наслиједио свога стрица Влатка Вуковића након смрти Радича Црнојевића окупирао је Будву и Светомихолску метохију (област Превлаке, Луштице, Љешевића и села на Врмцу). Овом окупацијом почиње страдање Светоархангелског манастира на Превлаци. Будву је Сандаљ раније присвојио сматрајући да је послје пропасти Николе Алтомановића требало да му припадне Котор, град коме су наметнули порез Ђурађ Страцимировић Балшић и Радич Црнојевић. Он је својим плановима имао подршку Млетачке Републике, чији грађанство има од 1396. године. Венеција му је додијелила титулу велики војвода Рашке и Босне и господар Будве и Зете. А 1391. године он је, као и Вук Хрватинић – брат босанског бана и сплитског херцега Хрвоја Хрватинића, од угарског краља Ладислава добио титулу хрватско–далматински бан. У сукобу са Ђурађем Страцимировићем Балшићем на својој страни је имао и оне Зећане и Арбанасе који су били незадовољни владавином Балшића.

цимира Шишмана, како се то повремено саопштава, него за принца Александра Јована Шишмана. Миодраг Ал. Пурковић у вези са тим даје до знања да Ђорђе Сп. Радојичић негира тврдње Константина Јиречека и Ивана Гошева – тиме што наводи чињеницу да је цара Шишмана султан Бајазит убио 3. јуна 1395. године, а:

„Између 1. септембра 1395. и 31. августа 1396. братски сабор атонског манастира св. Пантелејмона договарао се са монахињом Јевгенијом [прије монашења Милицом] и том приликом манастир се обавезао да издржава кћери госпође Јевгеније, ако им се 'прилучи убожство' /Новаковић, Законски споменици 523/. У уговору се помињу свих пет кћери. Ниједној у тај мах није се десило 'убожство', него се само предвиђа шта да буде ако би се то десило. Како је Шишманова жена већ 3. јуна 1395. била удовица, ова Лазарева кћи није могла да буде Шишманова жена“ (према Пурковић 1996: 68).

Детаљи су и неке појединости из уводне ауторске биљешке зборника писама Дубровачке Републике својим сусједима, који је преписао дубровачки кнез Медо Пуцић.¹⁰ Кад су Вук Бранковић и син кнеза Лазара (у Пуцићевом препису погрешно именован као Константин) од Дубровачке Републике истовремено затражили годишњи новчани приход за откуп слободне дубровачких трговаца у Душановом царству, добили су одговор да ће она то што је цару обећано плаћати ономе ко тим царством буде завладао: „Умирише се на те србски кнезови, а била им е сила: год. 1394 Баязит освои им Зету и заћера их у Поморѣ. Ражалости се република над несрећницима и одмах им пошље едну плав и подоста новца да би могли скупит свое и прибѣћ у Дубровник; али се државна власт неоставља него животом, с тога они не примише понуду: само се укрьца и дође у Дубровник жена Радича Санковића“ (Пуцић 1858: IV). Издвојена попут цитата, једина путница на дубровачком броду, жена Радича Санковича кћерка је Ђурађа I Балшића Гојсава (Гојислава), која је, очевидно, била у посјети својој родбини у Зети. На њеној надгробној плочи код Коњица налази се натпис из 1398. године: „А ево лежи Гојислава, кћи Јурија Баошића, а кућаница војводе Радича, а приста у кућу казнаца Санка и жупана Билијака с поштењем и прими своју виру и вишњу славу“ (према Павић 1986: 85). Као филмска сцена дјелује информација о њеном укрцавању на дубровачки брод.¹¹

¹⁰ Ова писма преписана су „из сувремених службених књига дубровачке републике, као што су записке вѣћа (Partes senatus, Liber reformationum etc) налози дати поклисарима у Србију, Босну и Угарску, и њихова извѣстия (Lettere Comissioni di Levante dal 1403 у напрѣд) и т..д., тако да све що се налази у овој књизи, било српским или талианским или латинским езиком писано, све се може сматрати као прави службени споменик онога доба (осим увода и неке три четири примећбе)“ (Пуцић 1858: II).

¹¹ Радич Санкович, заповиједник босанског краља Остоје Христића у Орбиновом *Краљевсѣм* *Словена* именован је као Радин, а његова жена као Мара – „за цело време док је био у тамници помагали [су Дубровчани] његову жену Мару, кћер Ђурђа Балшића“ (1968: 162).

Могао се на дубровачки брод укрцати и зетски кнез Ђурађ II Страцимировић Балшић (који је имао грађанство Дубровника без права одлучивања), што су му Дубровчани понудили јануара 1398. године – у вријеме бојазни да би Исхак, син санцакбега Пашајита, „чија власт сиже до Мораче“ (ŠUFFLAY 1920: 154), након напада на Босну могао напасти и Зету. Али он ту понуду није прихватио (видјети Божић 1970а: 66). Збрињавање у Дубровнику истом приликом је понуђено и зетској властели, међутим у Зети је одлучено да се тамо склоне једино Јелена Балшић и малодобни Балша Ђурађевић Балшић. Јорјо Тадић наводи да им је у том граду Јелени Балшић обезбијеђен стан, као и галеота и мањи брод за превоз Јеленине пратње и пртљага (видјети Тадић 1939: 62), као што каже да се не зна да ли су она и њен син отпутовали у Дубровник (видјети Тадић 1939: 64). Већ смо саопштили да се од тога путовања одустало престанком стрепње да би Турци могли напасти Зету. Дубровачки канцелар Андреа де Болоња оставио је запис: „Пашајитов син је ушао у Босну са великим бројем турске и српске војске и сву је опљачкао. На повратку већи дио њих је страдао због велике студени“ (према Јелчић 2010: 242).¹²

Упркос добротинству Дубровчана, Радич Санкович је 1403. године, под притиском босанског краља, напао Дубровник. Радича Санковича, чији је двор био у Заборанима код Невесиња и на чијем коњу је било посребрено седло (опет детаљ!), заробио је и ослијепио године 1404. Сандаљ Хранић Косача, а затим му је одузео Конаовску Жупу (Јиречек 1952: 328). Као награду за то, војвода Сандаљ је у Дубровнику добио кућу Радича Санковича. У тој кући је Сандаљ Хранић Косача прославио своју трећу свадбу (Андрић 2009: 14).

¹² Јелена Балшић је намјеравала да се склони у Дубровник и 1392. године, након што је њеног мужа Ђурађа Страцимировића на превару заробио скопски санцакбег Пашајит, али је од те идеје одустала. „Млетачки капетан је несумњиво, према упутству своје владе убиједио госпођу Лену у потребу да упорно брани своја мјеста, па их она ни овог пута није напустила да би се склонила у Дубровник“ (Божић 1970а: 58). Да су се Млечани тада умјешали у зетске сукобе Иван Божић закључује на основу повеље којом су дали грађанство „,свом пријатељу и величанственом и моћном господину“, до тада непознатом и вјероватно незаконитом сину Ђурађа I Балшића – Ђурђу“ (Божић 1970а: 58). У вези са активностима Јелене Балшић на ослобађању свога мужа Ђурађа Страцимировића Балшића из турске тамнице, Жарко Шћепановић каже:

„И Ђурђева жена Јелена која постаје кормилар Балшића државе сведене на околину Улциња и Бара са ова два града, пише команданту млетачке јадранске флоте да дође код ње у Улцињ на разговоре и тражила је помоћ. У Венецији су били спремни да јој пруже извјесну помоћ, али не и да уђу у неке обавезе. [...] Међутим, у Млечима је ускоро оцијењено да је корисније помагати Јеленине и Ђурђеове противнике. Наиме, Радич Црнојевић је искористио новостворену ситуацију па загосподарио Будвом и запосио више села у которској околини, а из Љеша истјерао Дукаћине. Себе је титулисао „господар Зете, Будве итд.““ (1987: 33).

Јосип Јелчић не искључује могућност да је хапшење Ђурађа Страцимировића Балшића организовано уз помоћ Радича Црнојевића: „Не зна се одакле је та војна сила која је одлучила о судбини Ђурађа II Страцимировића и о његову заробљавању. Истина је да је та вијест стигла у млетачки Сенат 7. октобра 1392, а да је већ 30. новембра, као награду за пуну вјерност Венецији, добио част да постане грађанин Венеције“ (2010: 203). Он такође

У историографској литератури кнеза Ђурађа Страцимировића бије глас да није одважан владар. На то се добрим дијелом ослања умјетничка књижевност. Костадин Балшић у Шуфлајевом роману каже својој мајци Теодори, у монаштву Ксенији: „Јурај Страцимировић слабић је, недорастао овим тешким временима. Он није достојан да на сјеверу држи баштину Балшића“ (1920: 71). А свезнајући наратор у Тарином роману *Месечева роса* закључује: „Право говорећи, да није било разборите кнегиње [Јелене], било би и много горе, кнежевина би пропала, та сенка од тобожњег господара би све упропастила“ (2007: 160). Архивска рукописна грађа не води једностраном закључку о природи храбрости зетског кнеза Ђурађа II Страцимировића Балшића. Поједини њени детаљи бацају нову свјетлост на његов профил. Ако је познато да све страсти временом слабе а страст према власти јача, прије би се могло казати да Ђурађа II има атипичан однос према власти него да није храбар човјек. На то упућује и детаљ у његовој повељи насловљеној „Гоуургъ Страцимировик прѣложи Раке“, коју је уочи своје смрти издао манастиру Врађина: „Молю егоже Богъ изволит по моемъ ошалствию господовати сивмъ земломъ синъ мои или сародник или иноплеѣменикъ како год изволи Богъ садрѣжати прѣстол нашега господства семѣ непреложит бити“ (према ЈАСТРЕБОВ 1879: 226–227). Осјетивши близину своје смрти, наручио је „мало вина из Стона“ (ЈЕЛЋИЋ 2010: 263) – што је такође детаљ који његов лик показује племенитијим него што се приказује у историографским радовима.

3. Детаљ у позносредњовјековним рукописима из Државног архива у Дубровнику. Позносредњовјековна рукописна грађа из Државног архива Дубровника захтијева додатну пажњу. Душан И. Синдик наводи податак Милоша Милошевића. саопштен током прославе седамстогодишњице Дубровачког архива, да „од Котора и Дубровника све до обала Црног мора настаје у архивском смислу брисани простор“ (2004: 154–155). Захваљујући Дубровачком архиву много шта о себи знају они из Дубровнику сусједних области, а Дубровник је један од језгрених симбола Медитерана не само богатством своје архивске грађе. Дарко Даровец наводи да је Дубровник први град на јужнословенској обали Јадрана који је добио свој статут (2009: 77).¹³ На почетку ауторског *Еѣилоѣа* у Шуфлајевом роману стоји: „Пишући ’роман’ *Косѣадин Балшић* хтио је писац хисторијском вјерношћу а драматском снагом да дочара на очи читатељеве велик сегмент културног круга јадранскога, у

наводи да исти докуменат показује да је Венецији одговарало што су хапшењем Ђурађа Страцимировића Драч и кнез Ђорђе Топија заштићени од „освајачке политике дрскога Господара Зете“ (2010: 204).

¹³ Даровец казује и да је на истом простору други по старини сачувани статут „*piranski* iz 1274, ki ga hrani *Pokrajinski arhiv v Kopru*“ (2009: 77), односно да је тај статут „*vsekakor najstarejši v Sloveniji*“ (2009: 77). „V Istri se po doslej znanih virih najprej omenja *Koprski statut* (1239)“ (2009: 77) – истиче Даровец, као што даје до знања да је у пожару Копарског архива уништена „*seria podatkov Vicedominaria, pomembna za zgodovino celotne Istre*“ (2009: 80).

којем канда је згуснут повијесни развитак читаве средоземне оикумене“ (1920: 193–194). У том погледу, са разлогом је додатно наглашен значај Дубровника.¹⁴

Посебно је жива комуникација средњовјековних Дубровчана са својим сусједима, што се дијелом види и на основу досадашњег излагања. Дубровчанима се повељом босанског краља Томаша написаном у Јајцу 7. јануара 1456. године даје слобода трговине, „изузимајући крџ паска стипашиновића и латинчића“ (према Стојановић: 1934: 121). Краљ Томаш не објашњава зашто су Стипашиновић и Латинчић у том погледу изузети, што би требало да значи да је Дубровчанима позната позадина ове одлуке. На стварности се заснива то што се у приповијетки *Зайис Јелене Балшић* Тодора Живаљевића каже да се у Дубровнику знало „која птица улази, а која излази из дубровачког окружења“ (1995: 13). То је скопчано са географским положајем и дипломатском активношћу Дубровника као града–државе. Отуда и капиларно познавање околности и у Дубровнику и у његовом сусједству.

Моћ контекста показује и повеља босанског краља Твртка I Котроманића Дубровчанима – написана „на војном походу у Зети“ (Јиречек 1952: 321) – која говори о пријему светодмитарског дохотка: „Доходькъ нашъ кои ми сте ђдали попу Раткѣ тако ни га не поч тено принеслъ како ни сте га ви ђдали“ (према Јиречек 1952: 321). Ова повеља „је без године (1380–1382) издана ’подъ Сплъжемъ 8 Зети’, Гласник VI (1854) 184, с факсимиле, [Miklosich] Mon. serb. 483“ (Јиречек 1952: 321). Сима Ћирковић каже: „Тај иначе безначајни акт нам освјетљава један тренутак у коме је Твртко очигледно био у офанзиви. Завршетак и резултат тога похода остаје сасвим непознат“ (Ћирковић 1970: 44). Премда је познато да је краљ Твртко подржавао Радича Црнојевића у његовом сукобу са Балшићима, након што су Балшићи падом Николе Алтомановића добили Драчевицу, Конавле и светодмитарски доходак од Дубровчана. Испоставља се да је од садржаја повеље краља Твртка важније то што је она написана у Спужу, на обали ријеке Зете – ван босанске територије. Историјски контекст показује и то да је само низглед споредан исказ у повељи краља Драгутина Немањића Дубровчанима, коју, уз помоћ Форетићеве *Повијесѝи Дубровника*, парафразира Мирослав М. Поповић: „Издао им је недатирану привилегију према којој су могли слободно трговати

¹⁴ Филип Барели изриче похвалу: „Охола Венеција право је урадила, што није на истој обали са том јадранском Атином“ (1920: 193) – што ће рећи Дубровником. Иза Филипа Барелија у роману *Косѝагин Балшић* крије се историјска личност „Венецијанац Филип Барели који је раније деловао у земљама Балшића“ (Божић 1970а: 33). „Филип Барели живи још г. 1403. Тада борави у Дубровнику“ (ŠUFFLAY 1991: 40). „Остао је до своје смрти у свом љубљеном Дубровнику“ (1920: 198) – за Барелија каже ауторски приповједач у истом роману, и то потврђује аутентичним доказима из ногарских аката из Дубровачког архива и хронике Ђованија Мусакија *Исѝорија куће Мусаки* (написане 1501). У истом дјелу, кад се неко без прикривања креће кроз узнемирени Драч кажу да хода слободно као да је у Дубровнику.

по Србији, а једино им је за трговину вином и медом одредио трг у Брскову“ (2015: 57). До премоћи рудника Ново Брдо, Брсково је најзначајнији српски средњовјековни рудник.

Дубровчани 17. јуна године 1405. Сандаљу Хранићу Косачи писмом одговарају на његов захтјев да му врате војничког коња кога је одвео његов слуга Влкен, одметнувши се у Дубровник и тврдећи у том граду да му га је војвода Сандаљ поклонио (видјети Стојановић 1929: 264). О проблематичном понашању слуге који је присвојио војничког коња свога војводе свједочи и писмо Дубровчана Сандаљу Хранићу, упућено 10. јуна исте године, у коме га обавјештавају да им сопствени закони не допуштају да му изруче слугу Влкена. Истовремено му шаљу изјаву овога слуге у којој се саопштава зашто је он потрошио новац војводе Сандаља (видјети Стојановић 1929: 263–264). Радич, кефалија Ђурађа I Балшића 2. априла године 1374. шаље из Конавала у Дубровник писмо по Миљену Вохнику из Требиња, ради обављања више послова – а највише ради коња који је присвојио бивши писар жупана Санка. Дубровачком кнезу Трудоју Санко пише 1426/27. године о неком коњу, као и о многим својим ранијим коњима (видјети Стојановић 1934: 11).¹⁵

Радич, кефалија Ђурађа I Балшића 2. априла године 1374. шаље из Конавала у Дубровник писмо по Миљену Вохнику из Требиња, ради обављања више послова – а највише ради коња који је присвојио бивши писар жупана Санка. Дубровачком кнезу Трудоју Санко пише 1426/27. године о неком коњу, као и о многим својим ранијим коњима (видјети Стојановић 1934: 11).

Преписка званичног Дубровника и Сандаља Хранића Косаче показује пословичну склоност Дубровчана тактизирању. Истовремено оцртава психоантрополошки профил Сандаља Хранића, премда средњовјековни извори и мимо ове преписке свједоче атипичност његовог понашања. Владимир Ћоровић указује на то колико је хумски војвода Сандаљ био осилио, понашајући се „као неки владар“ (1940: 352), и тиме што је од Дубровчана године 1397. тражио да му исплате светодмитарски доходак на штету босанске краљице Јелене, удовице краља Дабише (1940: 355–356). Дубровачка Република је измијенила однос према Сандаљу Хранићу, иако га је претходно прогласила својим грађанином: након више материјалних и сигурносних нагодби, видних у уговору са војводом Сандаљем и његовом браће Вуком и Вукцем Хранићем Косачом, постигнутим 24. јуна године 1419. на Шћепан Пољу у подножју града Сокола (видјети Диздар 1971: 214); или на *Сћишању йољу*

¹⁵ Познато је да у средњем вијеку, а добрим дијелом и након средњег вијека, крађа и прекрађа коња није узимана као особит преступ. Али, у Историјском архиву Котора налази се писмо дробњачког војводе и хајдука Илије Томића млетачком провидуру, у коме свој императивни захтјев да му се врати украдени коњ повезује чак са Косовским бојем. На крају тога писма стоји: „Веће немој, господине, да ти залуду пишемо, веће да видимо како ћеш нама ту срамоту пожалити, ха ми смо у све то на твоји служби, него нам тога коња пошљи“ (Историјски архив Котора, UPM IX, 622).

(Стојановић 1929: 293) – како то мјесто називају Дубровчани.¹⁶ Кад је Сандаљ Хранић у својој старости затражио дозволу да у Дубровнику подигне цркву, болницу и дом за старе људе, наступило је тактизирање званичног Дубровника и избјегавање коначног одговора. „Када је осјетио да му се приближава коначак живота, Сандаљ је постао спреман на највеће уступке, какав је рецимо био уступање Драчевице“ (Анџић 1982: 259). Претпоставља се да су Дубровчани имали свјесну намјеру да избјегавају коначни одговор све до упокојења тада већ обољелог Сандаља Хранича Косаче, кога је лијечио дубровачки љекар.

Нијесу Дубровчани прихватили ни захтјев Сандаљеве удовице Јелене Балшић да испред градског зида Дубровника подигне православну цркву, у којој би била сахрањена. Само формално је убједљиво њихово образложење да је подизање цркве, чак и католичке, у надлежности папе, ако је познато да су још 1390. године „обећали Вуку Бранковићу да ће добити дозволу, у случају да се мора повући у Дубровник, да у граду може ’ако усхоће да се створи црков по својој вјере, слободно“ (Ђурић 1970: 441).¹⁷ Утјешним наградама склони Дубровчани Јелени Балшић су понудили да, ако то жели, може да живи у њиховом граду. Ту могућност она није прихватила, али је у Дубровнику и даље похрањивала свој новац и драгоцености (видјети Стојановић 1929: 391; 393–394).¹⁸

Тема за себе су записници о похрањивању драгоцености у дубровачком депозиту. Милан Кашанин, позвавши се на Тадију Смичикласа, наводи шта је све краљица Белослава, жена свргнутог српског краља Владислава са својим сином жупаном Десом у ковчезима пренијела у Дубровник (Кашанин 1975: 27). А Војислав Ђурић подсећа на то да се дојам о материјалном

¹⁶ Уговором потписан на Шћепан Пољу године 1419. први је писани извор у коме се помиње будући херцег Стјепан Вукчић Косача, који је наслиједио власт Сандаља Хранића Косаче – који није имао дјецe. На основу средњовјековних критеријума за пунољетство, овај уговор је доказ да је Стјепан Вукчић тада био пунољетан; односно да је имао најмање четрнаест година.

¹⁷ Сандаљ Хранић је сахрањен у цркви Светог Стефана на Шћепан Пољу. А Јелена Балшић почива у цркви Благовјештења Господњег на скадарском острву Горица (Бешка, Брезовица), коју је подигла себи за гроб – како то и сама каже у свом тестаменту, сачуваном у препису Никше Звијездића, српског канцелара у Дубровнику (*Testamento di domina Jella de voiuoda Sandagli. Testamenta Notariae*, XIII, 1437–1445 fol. 151v–153, des Archives d’Etat de Raguse). У Дубровачком архиву је највише писаних извора на основу којих се може пратити њено кретање кроз вријеме. Њена духовна биографија најбоље се види у рукописној књизи *Горички зборник* (Архива САНУ у Београду, Стара збирка, број 446) – коју је на њен предлог, за цркву на Горици, године 1441/42. саставио њен духовни отац Никон Јерусалимац. у *Горичком зборнику* се, између осталог, налази преписка Јелене Балшић и Никона Јерусалимца, која има књижевну вриједност. И Никон Јерусалимац се појављује у дубровачкој рукописној грађи, али о томе, овом приликом, нећемо додатно говорити.

¹⁸ Оставе Јелене Балшић у Дубровнику и Котору и њене пословне подухвате подрбно описује Ђуро Тошић у свом раду „Сандаљева удовица Јелена Хранић“ (2004). Видјети и Ковиланић 1963: 30; 1988: 134.

богатству Косача може стећи и преко „сувих инвентара њихових дубровачких поклада“ (1970: 464):

„Већ само пробрани списак може бити веома рјечит. Ту су чаше и рукомије с грбом Сандаља Хранића, сребрне и златне здјеле, купе, кондири, пехари, кашике, брокете са стакленим камењем и сребрним гранама, или са драгим камењем и зрнима бисера, појасеви од свиле или црне коже, украшени златом и бисером, златни обоци с драгим камењем и бисером, женска оглавља, такође са бисерима и драгим камењем, прстенови многи с бисером и каменом, сребрне и бисерне круне, једна чак и с некаквом сликом, сребрни рогови украшени емајлом, позлаћени индијски ораси са сребрном декорацијом, лутке од злата, животиње – лавови и соколи – од кристала и позлаћени, накићени бисером и емајлом, накинђурене коњске опреме од сребра, злата, скупочијене свиле и бисера, различита одијела, везена и гиздава, сликане шкриње, музички инструменти (органић) с цијевима од сребра“ (1970: 464–465).

3.1. ПОЈАС КНЕЗА ВРАТКА. Из непрегледа рукописне грађе коју чува Дубровачки архив издвајамо појас као детаљ, а посебно појас кнеза Вратка заложен код дубровачког кнеза Марина Бунића. Цар Душан 30. марта 1352. године, писмом упућеним из Сланих Дола тражи од дубровачког кнеза Марина Бунића да по послнику кога му пошаље у Дубровник врати заложен појас кнеза Вратка (видјети Пуцић 1862: 20). Мјесец дана касније, и сами кнез Вратко узалудно се обраћа дубровачком кнезу молбом да му наведени појас врати (видјети Стојановић 1929: 70). А кнегиња Милица и Стефан Лазаревић године 1393. писмом моле Дубровчане да од њих откупе појас кнеза Вратка који је заложен код Марина Бунића (видјети Стојановић 1929: 179–180).

Да појас кнеза Вратка који је заложен у Дубровнику значи више од своје материјалне вриједности показује Иларион Руварац: „Но покрај свега тај појас не би враћен – и то је срећа наша, јер да га је обштина Вратку тада вратила не би кнегиња Милица г. 1393 са сином својим Стефаном, писала реченој обштини за исти појас ’кои € 8 марина 8 залог8’ и искала да га откупи / [Пуцић] Спом., II, стр. 37/, те не би онда ни ми из те околности изводити и домишљати се могли, да је кнегиња Милица била кћи Враткова“ (1934а: 31–32). Руварац наводи и обраћање кнегиње Милице Дубровачкој општини „за остав8 ж8 п а на Николе’ / [Пуцић] Спом., I, стр. 3/ што потврђује опет, да је жупан Никола брат Миличин а син кнеза Вратка, и да по томе он не може бити онај жупан Никола [Алтомановић] кога је кнез Лазар расуо и ослепоо“ (1934а: 32). Кнез Вратко се помиње и у повељи цара Душана Дубровчанима, издатој у Скопљу, 22. јануара 1333. године – којом српски цар Дубровчанима уступа Стонски Рт, а они се обавезују да му на основу тога исплаћују стонски доходак и заклињу се да ће у Стону појати православни свештеник (видјети Јиреџек 1908: 530).

Ивна Анзуловић саопштава: „Појас је био основни дио одјеће мушкарца и жене у средњем вијеку. У задарским изворима налазимо га од средине

XIV ст., не зато што се раније није носио, него што немамо података за то или их нијесмо нашли“ (2007: 29). Милан Кашанин, позвавши се на Стојана Новаковића, саопштава: „Севастократор Бранко Мледеновић носио је појас на коме је било извезено златним концем трипут поновљено име Бранко, осам лавовских глава, соко, медвед и једна алегорична животиња са главом вепра и змијским телом“ (1975: 28). Појас има важност у одијевању и прије, а и након средњег вијека. У Народном Музеју Србије у Београду налази се и један важан појас из старог вијека.

Милан Кашанин се позива на Љубомира Стојановића кад каже да је деспот Ђурађ Бранковић дао на „чување у Дубровник једанаест појасева, од којих је један, златан, тежио више од четири фунте“ (1975: 29). Браћа Ђурађ I и Страцимир Балшић 27. јуна 1368. године обавјештавају Дубровчане да су Дмитра Добретића из Улциња задужили да из дубровачког залога донесе појас Страцимира Балшића (видјети Стојановић 1929: 105). Јелена Балшић је у Дубровнику године 1440. похранила и два појаса – позлаћен сребрни на плавој тканини и бисерни на црвеном атласу (видјети Стојановић 1929: 393–394). „Плави свилени појас са позлаћеним сребром“ (Ковијанић 1988: 134) је међу драгоцјеностима Јелене Балшић, које је, након њиховог преноса из Дубровника у Котор, од њеног канцелара Добрека Маринића преузео на чување которски трговац Лукша (Лука) Паутинов. Можда је баш то појас који она наводи у свом тестаменту: „И Тодоре, моји њнџице, да се да посаць на плакѣнон тканце“ (према Синдик 2004: 160). Сандаљу Хранићу Дубровчани 7. марта 1407. године јављају да су по налогу, његовом и банице Анке, предали два појаса његовом посланику Прибисаву Похвалићу – „једань низак а дрѣги ѣзноситѣ позлакени“ (према Стојановић 1929: 341–342). Раније смо видјели да су у Дубровнику чувани и појасеви Косача „од свиле или црне коже, украшени златом и бисером“ (Ђурић 1970: 464). У ритму карактеристичном за средњовјековну књижевност, у тестаменту херцега Стјепана Косаче описује се „пас један лијеп и велик, златан, на пантарели црвени, што је чинио Рамбот Вохтер“ (према Ђурић 1970: 466).

3.2. *Post scriptum*. Додатно је знаковит сљедећи исказ Меда Пуцића из ненасловљеног предговора зборника дубровачких писама, а поготово у контексту ускогрудости данашњег духа времена у односу према ћирици:

„Али овђе, що се тиче увода, ваља да исповием како я нисам нигда учио славенски правопис, и с’тога ваља да молим г. езикословце нека ми опросте, ако данас, кадѣ прѣви пут имам прилику да пишем кирилицом, неумием да се служим тим правописом, него пишем само како мислим да би могао и неук најлакше погодити изговор рѣчи“ (1858: II).

Овај исказ истовремено подсјећа на афектирану скромност у записима остављеним на маргинама бројних књига преписаних у средњем вијеку.

ИЗВОРИ И ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Андрић, Иво. *Развој духовној живоји у Босни ѿд ујицајем ѿурске владавине*. Зоран Константиновић (прев.). Београд: Службени гласник, 2009.
- Анчић, Младен. Просопографске цртице о Хрватинићима и Косачама. (Прилог повјести западног Балкана с краја XIV и почетка XV стољећа). *Историјски часопис* XXXIII/33 (1987): 37–56.
- Божић, Иван. Доба Балшића. *Историја Црне Горе*, књига друга, том други. Димо Вујовић и други (ур.). Титоград: Историјски институт Црне Горе, 1970а, 49–133.
- Божић, Иван. Зета у Деспотовини. *Историја Црне Горе*, књига друга, том други. Димо Вујовић и други (ур.). Титоград: Историјски институт Црне Горе, 1970б, 135–277.
- Вулићевић, Марина. Човек није зупчаник у дивовској машини. Биљешка о Ернесту Сабату, сриједа 6. јул 2020. <<http://www.politika.rs/scc/clanak/457808/Covek-nije-zupcanik-u-divovskoj-masini>> 7. 7. 2020.
- Ђурић, Војислав. Умјетност. *Историја Црне Горе*, књига друга, том други. Димо Вујовић и други (ур.). Титоград: Историјски институт Црне Горе, 1970, 411–531.
- Живаљевић, Тодор. Запис Јелене Балшић. *Књига о бојама*. Ријека Црнојевића: Ободско слово, 1995, 9–18.
- ЈАСТРЕБОВ, Иван Степанович. *Прејис хрисовуља на Цейињу*. Београд: Гласник Српског ученог друштва, књ. XLVII, 1879.
- Јиречек, Константин. *Историја Срба I. (Политичка историја)*. Јован Радонић (прев.). Београд: Научна књига, 1952.
- КАШАНИН, Милан. *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета, 1975.
- КОВИЈАНИЋ, Ристо. *Котторски медаљони*. Београд: Књижевне новине, Удружење „Вељко Влаховић“, 1988.
- КОНСТАНТИНОВИЋ, Зоран. Пушкар Јерг из Нирнберга о Босни и Србији. Ненад Љубинковић (ур.). *Косово у ѿамћењу и сиваралацију*. *Расковник* XV/55–56 (1889): 41–62.
- ЛАСКАРИС 1997: Михаило Ласкарис. *Византиске принцезе у средњевијековној Србији*. Прилој историји византиско-српских односа од краја XII до средине XV века. Фототипско издање (1926), Подгорица: Унирекс.
- ОРБИН, Мавро. *Краљевство Словена*. Здравко Шундрица (прев.). Београд: Српска књижевна задруга, 1968.
- ПЕТРОВИЋ, Горан. *Ојсага цркве Свејој Сјаса*. Београд: Моно и Мањина, 2011.
- ПОПОВИЋ, Мирослав М. Нови осврт на датовање писма–заклетве краљице Јелене, дубровачком архиепископу, кнезу и општини. *Јелена – краљица, монахиња, светињелка, (Темајски зборник радова)*. Катарина Митровић (ур.). Рашка: Манастир Градац (Крагујевац: Grafostilos), 2015, 53–64.
- ПУРКОВИЋ, Миодраг Ал. *Кћери кнеза Лазара, (Историјска студија)*. Београд: Пешић и синови, 1996.

- ПУЦИЋ, Медо. [Ненасловљени предговор]. *Сјоменици србски од 1395. до 1423. ѿо есӣ ѿисма ѿисана од Рејублике Дубровачке Краљевима, Десјоѿима, Войводама и Кнезовима Србскием, Босанскием и Приморскием*. Књ. I. Преписао с Дубровачке архиве кнез Медо Пуцић. Београд: Књигопечатња Књажества српског. III–XXIII. 1858.
- РУВАРАЦ, Иларион. Краљице и царице српске. *Зборник Илариона Руварца. Оабрани истјориски радови I*. Никола Радојчић (ур.). Београд: Српска краљевска академија, Посебна издања, књига СIII, Друштвени и историски списи, књига 44, 1934а, 1–35.
- РУВАРАЦ, Иларион. О роду деспотице србске Анђелине и срећи Деспине Марије. *Зборник Илариона Руварца, Оабрани истјориски радови I*. Никола Радојчић (ур.). Београд: Српска краљевска академија, Посебна издања, књига СIII, Друштвени и историски списи, књига 44, 1934б, 36–40.
- СИНДИК, Душан И. Тестамент Јелене Балшић. *Никон Јерусалимац, (Вријеме – личносћ – дјело)*. Јеромонах Јован (Ћулибрк) (ур.). Цетиње: Светигора, 2004, 151–165.
- СПРЕМИЋ, Момчило. Црквене прилике у Зети у доба Никона Јерусалимца. Јеромонах Јован (Ћулибрк) (ур.). *Никон Јерусалимац, (Вријеме – личносћ – дјело)*. Цетиње: Светигора, 2004, 73–108.
- Сјоменици србски од 1395. до 1423. ѿо есӣ ѿисма ѿисана од Рејублике Дубровачке Краљевима, Десјоѿима, Войводама и Кнезовима Србскием, Босанскием и Приморскием*. Књ. I, преписао с Дубровачке архиве кнез Медо Пуцић. Београд: Књигопечатња Књажества српског, 1858.
- Сјоменици србски од 1395. до 1423. ѿо есӣ ѿисма ѿисана од Рејублике Дубровачке Краљевима, Десјоѿима, Войводама и Кнезовима Србскием, Босанскием и Приморскием*. Књ. II, преписао с Дубровачке архиве кнез Медо Пуцић. Београд: Књигопечатња Књажества српског, 1862.
- Сјаре срјске ѿовеље и ѿисма*, књига I, први део. Стојановић, Љуб. (прир.). Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику, књига XIX; књига XXIV. Београд – Сремски Карловци: Српска краљевска академија, 1929.
- Сјаре срјске ѿовеље и ѿисма*, књига I, други део. Стојановић, Љуб. (прир.). Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику, књига XIX; књига XXIV. Београд – Сремски Карловци: Српска краљевска академија, 1934.
- Сјари босански ѿексјови*. Мак Диздар (прир.). Сарајево: Свјетлост, 1971.
- Сјари срјски зајиси и најѿиси*. Стара српска књижевност у 24 књиге, књига деветнаеста. Павић, Милорад (прир.). Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.
- ТАРА, Теодора. *Месечева роса*. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- ТОШИЋ, Ђуро. Босанска краљица Катарина (1425–1478). Милорад Екмечић (ур.). *Зборник за истјорију Босне и Херцеговине*. Београд: Српска академија наука и уметности, Одбор за историју Босне и Херцеговине, књига 2, 1987, 73–112.

- Тошић, Ђуро. Сандаљева удовица Јелена Хранић. *Зборник радова Визанџолошкој инстџиџуџи*, XLI (2004): 423–440
- Ђирковић, Сима. *Истџорија средњовековне босанске државе*. Београд: Српска књижевна задруга, 1964.
- Ђирковић, Сима. Доба Балшића. *Истџорија Црне Горе*, књига друга, том други. Димо Вујовић и други (ур.). Титоград: Истџоријски институт Црне Горе, 1970, 3–48.
- Ђоровић 1940: Владимир Ђоровић, *Хистџорија Босне*, прва књига, Београд: Српска Краљевска Академија, Посебна издања, књига СХХИХ, Друштвени и истџоријски списи, књига 53.
- ШЂЕПАНОВИЋ, Жарко. Односи Балшића и Венеције. *Истџоријски записи* LX/1 (1987): 25–40.

*

- ANZULOVIĆ, Ivna. Ukрасno uporabni predmeti na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (2007): 239–287.
- ANČIĆ, Mladen. Jedan fragment iz života Sandalja Hranića. Prilozi Instituta za istoriju XX/19 (1982): 253–260.
- BOGOJEVIĆ–GLUŠEVIĆ, Nevenka. *Iz pravnog života srednjovjekovnih primorskih gradova*. Podgorica: Kulturno–prosvjetna zajednica, 2002.
- ČOŠKOVIĆ, Pejo. Hrvatinići. *Hrvatski biografski leksikon*, svezak 5 (G–H). Trpimir Macan (ur.). Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. <<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=89>> 2. 4. 2020.
- DAROVEC, Darko. *Kratka zgodovina Istre*. Koper: Založba Annales, 2009.
- JELČIĆ, Josip. *Zeta i dinastija Balšića*. Radoslav Rotković (prev.). Cetinje–Podgorica: Matica crnogorska, 2010.
- JIREČEK, Konstantin. Dohodak stonski, koji su Dubrovčani davali srpskome manastiru sv. Arhangela Mihajla u Jerusalimu i povelje o njemu cara Uroša (1358) i carice Mare (1479). *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin Festschrift: Weidmannsche Buchhandlung, 1908, 527–542.
- KOVIJANIĆ, Risto. *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek)*, knjiga I. Cetinje: Istorijski institut SR Crne Gore, 1963.
- PETKOVIĆ, Radoslav. *Vizantijski internet*. Beograd: Stubovi kulture, 2007.
- ROTKOVIĆ, Radoslav. Jelena Balšić i srpski despoti prema Zeti. *Balšići*. Čedomir Drašković (ur.). Cetinje–Podgorica: Matica crnogorska, 2012, 189–210.
- ŠEKULARAC, Božidar. *Crna Gora u doba Balšića*. Cetinje: Štamparija „Obod“ ad Cetinje, 2011.
- ŠUFFLAY, Milan Šufflay, *Kostadin Balšić (1392–1402), (Historijski roman u tri dijela)*. Zagreb: Tiskara, D.D., 1920.
- ŠUFFLAY, Milan, *Srbi i Arbanasi, (Njihova simbioza u srednjem vijeku)*. Fototipsko idanje (1925), Zagreb: Mala Azurova povjesnica, 1991.
- TAĐIĆ, Jorjo. *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik: Turistički savez, 1939.

USKOKOVIĆ, Vuk. Identitet Crne Gore u prvoj polovini osamnaestog vijeka. *O identitetu*. Dragan Vukčević (ur.). Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti. Odjeljenje društvenih nauka. Knjiga 46, 2015, 465–519.

Rosanda V. Bajović

BETWEEN THE HISTORICAL FACT AND PROSAIC ARTEFACT:
DETAIL IN THE MEDIEVAL MANUSCRIPT MATERIAL FROM
THE ARCHIVES IN SOUTH SLAVIC COASTAL CITIES

Summary

The detail in this paper is taken as a particular which, unlike the trifle, have the ability to replace whole. In a broader sense, the detail is also understandable as a miniature in text. Details of the special nature, function, and meaning are present in the late medieval manuscript material from the archives in the South Slavic coastal cities. Some of them are keys to determining historical facts. With the help of the individual details from the manuscripts shows that prince Vratko is the father of the princess Milica, it shows that Katarina Jelena Hrvatinić stayed in Budva in 1398, it shows that Dragana, the daughter of Prince Lazar is not married to the Bulgarian tzar Shishman... Dubrovnik archive witnesses that the fact that prince Vratko's girdle, which was pledged to Marin Bunić, was not returned is more important than the girdle. As the fact that the Bosnian king Tvrtko I Kotromanić wrote one letter to Dubrovnik from the Spuz, in Zeta is more important than the content of that letter. Thanks to the details, the contract of the duke Sandalj Kosača and baness Anka, signed in Novi, looks like something that came from the novel. Details like this are anticipated in the literary works from the newer times (novels of Milan Šufflay, Goran Petrović, Teodora Tara).

Гимназија Слободан Шкерковић
Подгорица
rosanda.bajovic@gmail.com